

Ağaeva Səbinə Oqtay q.⁵²
İCTİMAİ MÜHİT VƏ İNSAN TALEYİ R.N.GÜNTƏKİNİN PYESLƏRİNDƏ
(“Əski şərq”, “Balikəsir mühasibi”)

R.N.Güntəkin XX əsr realist Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli simalarından biridir. Onun yaradıcılığı çoxşaxəlidir. Yazıcını təkcə roman ustası adlandırmaq kifayət deyil, o özünəməxsus üslubu və həyatdan götürülmüş, dövrün aktual problemlərini dram əsərlərində də əks etdirib. Yazıcının ailə-məişət mövzusunda qələmə aldığı pyeslərdən biri "Əski şərq"dir. Bu əsəri digər ailə-məişət mövzulu dramlarından fərqləndirən bir cəhət vardır ki, əsərdə həm də sevgi motivi və qadın-kişi münasibətləri aparıcı mövqə tutur. Əsər 1938-ci ildə "Əski şərq" adı ilə roman halında qələmə alınmışdır. Daha sonra isə yazıçı bu romanı 1951-ci ildə üç pərdəli pyes halına salmışdır. Və pyesin adını da "Əski şərq" olaraq dəyişdirmişdir. "Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, hər bədbəxt ailənin isə özünə xas bir bədbəxtliyi vardır" [6, s.3] ifadəsi bu əsəri ən gözəl şəkildə əks etdirəcək bir ifadədir. Belə ki, burada fərqli insan taleləri, bu və ya digər səbəbdən xoşbəxt ola bilməyən və nəhayət böhrana uğrayan ailələr yazıçı tərəfindən diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Yazıçı bu əsərində fərqli mühitlərdə tərbiyə almış iki gəncin yollarının kəsişməsini və uğursuz ailə həyatını əks etdirmişdir. Eyni zamanda "fərqli mədəniyyətlərdə böyümüş iki insanın həyatlarını birləşdirməsi nəticəsində meydana gələn bədbəxt evliliklər; sevgi, sədaqət və vəfa anlayışları çərçivəsində baş verən hadisələr" dramda əsas xətti təşkil edir. Yazıçı bu əsərdə Baba Əfəndi və onun ailəsinin təmsalında Anadolu həyat tərzini, Yusif və Züleyxanın təmsalında isə İstanbulu, şəhər insanının həyat tərzini təsvir etmişdir. R.N.Güntəkin bir çox əsərində Anadolu ailələri ilə İstanbul ailələrinin müqayisəsinə yer vermiş və bu iki fərqli mühit arasında Anadoluya üstünlük vermişdir. K.N.Güntəkinin əsərlərində cəmiyyətin hər təbəqəsindən olan müxtəlif əqidəyə və düşüncəyə sahib olan insanlar görmək mümkündür. Müəllim, məmur, dilənçi, vuruşçu, din xadimi və s., olan bu insanların bir çoxu bu və ya digər şəkildə Anadoluya bağlı olan insanlardır. Güntəkinin Anadolu sevgisi istər romanlarında və hekayələrində, istərsə də dram əsərlərində özünü qabarıq şəkildə büruzə verir. Bu əsərlərə nəzər salsaq görürük ki, yazıçı Anadolu insanına daha böyük sevgi və rəğbətlə yanaşır, bu insanın sadəlvahlılığını, səmimiyyətini xüsusi olaraq nəzərə çarpdırır. Anadolu insanının həyat tərzini, istəklərini, problemlərini bütün açıqlığı və sadəliyi ilə dilə gətirir. Müfəttişlik dövründə addım-addım gəzdirdiyi Anadolunu, gördüklərini, eşitdiklərini, özünəməxsus tipləri, adət-ənənələri, ictimai dərdləri çox da dərinə enməyən bir müşahidə ilə nəql edir. Güntəkin Anadolu insanın savadsızlığını, hər şeydən uzaq, bixəbər yaşayışını ictimai problemlərə, cəmiyyətdə hökm sürən nizamsızlığa bağlayır.

Anadolu insanının həyatına, yaşayış tərzinə örnək olan Baba Əfəndinin ailəsi qızı Həcər, gəlini "dəli" Zəhra, nəvələri Müşərrəf və Əhməddən ibarətdir. Zəhranın əri balıqçı olmuş, dənizdə bir fırtınada itgin düşmüşdür. Baba Əfəndi isə olduqca kasıb bir həyat sürür, əynindəki nimdaş paltarları ona ağsaqqal yaşına yaraşmayan güllünc bir görkəm verir. Onun gəlini Zəhra və nəvələri ilə olan münasibəti də ürəkaçan deyildir. Zəhra ona baxmaqdan gileylənir, nəvələri isə onu ələ salır, sözünü dinləmirlər. Baba Əfəndi yaşına görə davranmır, qadın paltarı geyib rəqs edir, çox içir, dostları, gəlini və nəvələri ilə kobud danışır və s. Əslində isə bütün bu insanlar həm də bir-birini saf bir məhəbbətlə sevir, bir-birini qayğısına qalır. Bu obrazların təmsalında sevgisini fərqli şəkillərdə ifadə edən və ya edə bilməyən, lakin bir-biri ilə həm də qırılmaz bağlarla birləşən Anadolu insanının həyatını, yaşayışını, çətinliklərə qarşı necə mübarizə aparmasını görürük. Dramda iki obrazın həyatı haqqında ətraflı məlumat verilir: Baba Əfəndi və Züleyxa. Baba Əfəndi müharibədən sonra cənubi Anadolu sahillərinə köçən Girit mühacirlərindəndir. Girit əldən getdiyi zaman ailəsi ilə birlikdə bu adaya köçmüşdür. O zamanlar gənc və bacarıqlı olduğu üçün özünə burada da yeni bir həyat qurur, bir restoran və otel tikdirir. Övvəllər bu adadan gəmilər, adadakı mərmər tikililəri görməyə gələn turistlər əksik olmadığı üçün Baba Əfəndinin maddi cəhətdən sıxıntısı olmur. İndi isə adada yerli əhali bir neçə ailədən ibarətdir.

Müharibə zamanı yaxınlarını itirən insanların bir çoxu başqa şəhərlərə köçmüş, bəziləri də döyüşlərdə həlak olmuşdur. Adanın tək ziyarətçisi buradakı limana lövbər salan dənizçilərdir. Adaya Yusif və Züleyxanın gəlməsi ilə buradakı həyat sanki canlanır. Hər axşam məclislər qurulur, keçmiş xatirələrdən söhbət açılır. Baba Əfəndinin ailəsində də bu canlanma özünü büruzə verir. R.N.Güntəkin bir çox roman və dramlarında olduğu kimi pul və kasıblıq məsələsinə bu əsərində də toxunmuşdur. Məhz bu faktor Güntəkin yaradıcılığında bir çox ailənin böhranına səbəb olan bir problem kimi diqqətə çarpır. Həmçinin Baba Əfəndinin ailəsi üçün də eyni vəziyyət hakimdir. Dramda obrazların təsvirindən də görürük ki, ailənin geyimi, yaşayışı səfil vəziyyətdədir. Baba Əfəndinin qızı Həcər Aysə xanımın köhnə paltarlarını geyir, Baba Əfəndi özü isə dənizə düşüb islanarkən başqa paltarı olmadığı üçün gəlini Zəhranın köhnə paltarlarından geyir. Bütün bu səfillik və çətinliyin içində Baba Əfəndinin ailəsi öz birliyindən, yaşamaq ümidindən əl çəkmir. Bununla yanaşı əsərdəki əsas obrazlardan olan Yusif və Züleyxanın da taleyi diqqəti cəlb edir. Onların da ailəsi bədbəxtliyə düşər olmuşdur, lakin bu bədbəxtlik maddiyyət və ya itki ilə bağlı deyil. Züleyxa və Yusif fərqli tərbiyədə, fərqli mühitlərdə böyümüş iki insandır. Züleyxa sevginin sözlərlə ifadəsini qeyri-təbii bir hadisə sayır. Yusifin sevgiyə bu qədər bağlı olmasını, hətta ona sevdini söyləməsini belə Züleyxa bəsitlik kimi qəbul edir. O, əri Yusifi böyük məhəbbətlə sevib ailə qurmamışdır. Atasının istəyi ilə razılıq vermişdir, lakin azadlıq, sərbəstlik arzusu onu rahat buraxmır. "Bir an üçün əski şərqini eşidən kimi oluram. Atamın qulağına yavaşca: ata, söyləməyə cəsarət etmirsən, amma mənim bu adamla ailə qurmağımı çox istəyirsən deyəsən, mən də bunu edəcəm-deyirəm" [4, s. 169] sözləri ilə bunun ifadəsini görürük. Züleyxa kor-koranə Qərb mədəniyyətinə meyl edən, ətrafındakı hər kəsə, hər hadisəyə biganə olan bir qadın obrazıdır. Və bu mədəniyyətinin təsiri ilə sərbəstliyə, azadlığa meyillidir. Lakin bu meyillilik şüurlu, məqdəsyönlü şəkildə deyil, xəyallarla yaşayan, özünü roman qəhrəmanları ilə müqayisə edən, Qərbin həyat tərzinə heyranlıqla baxan zəif iradəli bir

qadının öz dəyərlərindən uzaqlaşmasıdır. Güntəkin Züleyxanın timsalında xalqa yad olan, insanların qayğılarından uzaq tipik burjua nümayəndəsi yaratmışdır. Atasını Anadolu da yaşayan vətənpərvər bir hərbiçi olmuş və davamlı köçmək məcburiyyətində qaldığı üçün Züleyxa dayısının tərbiyəsində böyümüşdür. Onun dünyagörüşünün formalaşmasında dayısının da təsiri böyük olmuşdur. Əvvəlcə atasını sevməyən Züleyxa sonralar Anadolu da birlikdə yaşadıkları vaxt ərzində onu tanıdıqca sevməyə başlayır. Züleyxa təhsil aldığı dövrdə İstanbulda yaşayan rum qızlarına həsəd aparır, onların sərbəst gəzib-əylənməsi, həyat təzi ona daha cazibədar görünür. Və zaman keçdikcə öz mədəniyyətindən və insanlarından uzaqlaşır. Züleyxada bu cür dünyagörüşünün formalaşmasında təhsil aldığı amerikalı kollecinin də təsiri böyük olmuşdur. Digər önəmli qadın obrazı olan Ayşenin Züleyxa ilə bağlı xatirələrinə nəzər salsaq Züleyxa haqqında ilkin təəssüratımız yaranır: “Xanıməfəndi amerikalı müəllimlərlə bağçada qol-qola gəzərdi, həmişə ingiliscə danışar, konfrans salonunda konfranslar keçirərdi. “Miss Zila, Miss Zila...” deyər hər kəs xətrini sayardı. Biz kiçiklər ona heyran-heyran baxardıq uzaqdan... Məktəbi bitirdikdə Amerikaya gedəcəyini söyləyirdilər” [4, s.146]. Güntəkin burada da mühitininsana təsiri mövzusunda toxunmuşdur.

Züleyxanın genini daşdığı öz doğma ata-anasına deyil, düşdüyü mühitə meyl etməsi və özünü bu mühitin bir parçası olaraq qəbul etməsini görürük. Ətrafında baş verən hadisələr, vətəninin acınacaqlı vəziyyəti Züleyxanı bir o qədər də maraqlandırmır. Və Anadolu ona heç görmədiyi Avropa ölkələri qədər yad, uzaq görünür. Özünü heç cür bu məmləkətin övladı kimi təsəvvür edə bilmir. Züleyxa ailəyə, sevgiyə, qadının öz ərinə bağlı yaşamasına bəsitlik, bayağılıq kimi baxır. Və bu fikirləri onu sevdiyi, lakin heç vaxt etiraf etmək istəmədiyi ərindən, Yusifdən uzaqlaşdırır. Züleyxanın xarakterindəki bir çox çatışmayan cəhət də məzh ailə mühitinin olmaması, ata-ana qayğısından uzaq bir uşaqlıq keçirməsidir. Yusifin ona qarşı münasibəti hər zaman mərhəmətli, səbrli, xoşgörümlü olsa da sonda Züleyxanın yanlışları ucbatından ailə məhvə məhkum olur. Güntəkin Züleyxanın timsalında gözüqapalı, kor-koranə Qərbə meyl edən, Avropa həyat təzini yalnız sərbəstlikdə, əyləncədə, kimsəyə bağlı olmadan yaşamaqda görə gənclərin obrazını yaratmışdır. Züleyxa ətrafına qarşı da hər zaman soyuq münasibətdə olmuşdur. Ayşə ilə olan söhbətində özü də bunu etiraf edir: “Təbiətim bir parça ağırdır, daha doğrusu soyuqdur, hər kəsə uzaq dururam. Buna görə də mənə məktəbdə “özündən razı” dediklərini bilirsiniz” [4, s.148]. Yusif isə Züleyxanın əksinə, Anadolu tərbiyəsində böyümüş, ağır təbiətli, özünün də dediyi kimi “köhnə fikirlərdən”dir. Lakin qarşımıza pis insan və ya pis ər obrazında deyil, mərd, sədaqətli, yüksək insani keyfiyyətləri olan bir insan kimi çıxır. Züleyxanı bütün qəlbi ilə sevir, onun fikirlərinə hörmətlə yanaşır. Bu sevgi həm də Yusifin Züleyxanın atasına olan pərəstişindən, hörmətindən irəli gəlir. Züleyxanın atası Yusifə daim arxa olmuş, ona atalıq etmişdir. Buna görə də Yusif Züleyxaya qarşı özünü həm də borclu hiss edir, onu qorumağa çalışır. Züleyxa başqa bir gəncə qəza keçirdiyi zaman heç kim ona inanmayıb, ətrafındakı qohumları belə ondan uzaqlaşdığı bir vaxtda bu vəziyyət Yusif üçün nə qədər ağır olsa da ona əl tutur, Züleyxanı hər şeydən uzaqlaşdırmağa çalışır. Lakin bütün sevgisinə və mərhəmətinə rəğmən bu vəziyyətin nə qədər ağır olduğunu da etiraf edir: “Qanuna görə arvadım olduğun müddətdə səni qorumağa məcbur idim. O insanın qızına heç kimin hörmətsizlik etməsinə icazə verə bilməzdim. Hər şey bitdikdən sonra anamın dediyi kimi şənillə-şərəfinlə evini tərk edə bilərdin, yalnız o zaman belə (bir sükkutdan sonra) mənə kimi dağ əməllərindən tamamilə qurtula bilməmiş bir adam üçün bu ağır idi Züleyxa... Niyə gizlədim, ağır idi...” [4, s. 224]. Onu özü ilə birgə Baba Əfəndinin də yaşadığı, hər kəsdən uzaq olan bu adaya iş bəhanəsi ilə gətirir. Yusifin Züleyxanı bu adaya gətirməkdə bir digər məqsədi də onu insanlarla ünsiyyətə, münasibət qurmağa alışdırmaq istəməsidir. Çünki Züleyxada içində qapanıqlıq, səssiz qalma xəstəliyi vardır. Yusifin bu addımı Züleyxanı sözün əsl mənasında “sağaldır”. O, Anadolu da görüb tanıdığı mehriban, səmimi, sadə insanlarla dostluq edir, onlarla dərdləşir, cəmiyyətə qarışmağı öyrənir. Və nəhayət buradan ayrılmaq vaxtı gələndə Züleyxa buranı tərk etmək istəmir. Yusif Züleyxanın ona qarşı alçaldıcı, soyuq münasibətinə baxmayaraq onu hər zaman sevir, qoruyur və Züleyxanın da onu qarşı eyni hisslərlə yanaşacağı günü səbrlə gözləyir. Lakin sonda bunun mümkün olmadığını anlayan Yusif bunu böyük kədər və məyusluqla ifadə edir: “Məni o qədər parçaladın, o qədər alçaldın ki, sənə qarşı zəifliyim bir daş kimi ürəyimdə donub qaldı. Bütün bunlara baxmayaraq gözəl günlərimizin də olduğunu söylədik, Züleyxa. Arabir onları xatırlayıb düşünmək də bir şeydir. Fəqət mən onları da rədd etməyə məcburam. Sən onlardan da bir şey qoymadın mənə, hamısını özünə bərabər götürüb aparırsan...” [4, s.225-226]. Yusif nəhayət sınımış qüruru, daşa çevrilmiş qəlbi ilə Züleyxadan əl çəkir, onu öz əlləri ilə İstanbula yola salır.

Züleyxa xaraktercə də Yusifdən daha zəif obrazdır. Yusifə xas olan mətinlik, sədaqət, adət-ənənələrə bağlılıq, səmimilik kimi duyğular Züleyxadan uzaqdır. O, nə istədiyini bilməyən, aşırı həssas, hər şeydən narazı olan bir insandır. Bütün qayəsi, istəyi azad bir qadın olmaqdır. “Bütün qüvvətim azad bir insan olmaq qürurundan ibarətdir. Heç kimə veriləcək hesabı qalmamış bir insan olmağın qürurundan...” [4, s.182], “Azad deyiləm? Boşanmış bir qadın deyiləm? Yanımdakı adam sevgilim də olsa kimin nə deməyə haqqı ola bilər? Onsuz da bütün üsyanım buna görə deyilmi?” [4, s.183] kimi fikirləri ilə az-çox Züleyxanın azad həyat anlayışı ilə tanış olur. Belə bir vəziyyətdə onların ailə münasibətləri möhkəm bağlarla bağlana bilməzdi. Və nəhayət məhv olmağa məhkum olan bu ailə də Yusifin bütün söylərinə baxmayaraq dağılır, onların boşanması ilə nəticələnir. Güntəkin bu iki gəncin timsalında Qərbləşmə, müasirləşmə həvəsi ilə dağılan ailələrin, ailəsinə və ətrafına yadlaşan insanların taleyini əks etdirmişdir.

Bu adanın bir digər sakinləri də Kaymakam bəy və Ayşə xanımdır. Ayşə əsərdə Züleyxaya qarşı qoyulan, ona tamamilə zidd olan bir qadın obrazıdır. Bu obrazla Güntəkin sanki Türk qadınında görmək istədiyi xüsusiyyətləri, sədaqət, mehribanlıq, saflıq kimi insani dəyərləri əks etdirmişdir. Ayşə də Züleyxa ilə birlikdə amerikalı kollecində təhsil almışdır. Lakin o, Züleyxa kimi öz əslini unutmamışdır. Kiçik bir adada kaymakam olan əri ilə birlikdə xoşbəxt həyat sürməkdədir. Ayşenin ailə anlayışı ilə Züleyxanın görüşləri tamamilə fərqlidir. Ayşə bütün varlığı və sədaqəti ilə öz ərinə bağlıdır. Kaymakamın sərt təbiətinə baxmayaraq ona qarşı sevgisini heç vaxt sorgulamır. Yaşadığı mühitdə hər nə qədər

tənha, sıxıntı içində olsa da narahatlığını heç vaxt büruzə vermir, Kaymakama qarşı hörmətsizlik etməyi ağına belə gətirmir. Aysə kaymakamdan yaşca çox kiçikdir. Lakin onun yaşadığı çətinliklər, gördüyü fəlakətlər ona yaşını unutturmuşdur, düşmüşdür. Kaymakam bəy isə təbiətə əsl Anadolu insanıdır. Hər nə qədər kobud, etinasız kimi görünsə də təmiz qəlblə, gülərlə, zarafatlı, çevik, qonaqpərvər bir insandır. Eyni zamanda Aysəni də çox sevir. Yusif bəydən fərqli olaraq Kaymakamın sevgisi qarşılıqsız deyildir. Aysə xanım da onu qəlbən sevir, onun ardınca bir çox şəhərlər gəzmiş, ordan-ora sürüklənmişdir. Aysə də İstanbul qızıdır, orada təhsil almış, ziyalı bir ailədən çıxmışdır. Lakin burada keçirdiyi həyat tərzi ilə Anadolulaşmış, çətinliklərə alışmışdır. Züleyxanı da məktəb vaxtından tanıyır, uşaqlıqdan bəri ona pərəstis etdiyini söyləyir. Lakin Züleyxanın ərinə qarşı olan münasibəti onu sarsıdır, ərinə bu cür bağlı olan qadın bu vəziyyəti heç cür qəbul edə bilmir. Kaymakam bəy isə hər nə qədər Aysənin sevgisindən arxayın olsa da, onu bu cür şəraitdə yaşatmağa məcbur olduğu üçün sanki vicdan əzabı çəkir. Aysə o qədər insanlardan, cəmiyyətdən uzaq qalmışdır ki, Züleyxanın adaya gəlişi onun üçün bayram olur. Bunlara baxmayaraq Aysə Kaymakamdan ayrı olmağı, hətta ona qarşı kobud rəftarı belə ağına gətirmir. Ailəsinə bağlı olan bu qadın yalnız övladlarını və ərinə düşüncə, heç vaxt taleyindən şikayətlənmir. O, bu kiçik adada, ailəsi ilə birgə sakit, dəbdəbədən uzaq bir həyat keçirməkdən xoşbəxt olan sadə bir insandır.

R.N.Güntəkinin bir çox əsərlərində qoyulmuş ailə-məişət probleminə şəxsi münasibətini isə bu ifadələrdə görürük: “Ailə münasibətlərindəki ən önəmli məqam qarşılıqlı sevgi və hörmətdir. Bundan daha da önəmli olan isə əgər münasibətdə olduğumuz insan ailə üzvümüzdirsə, bu bağları daha da qüvvətləndirməli və ilk öncə sevgi, sədaqət, vəfa kimi anlayışları qavramaq gərəkdir” [8]. R.N.Güntəkin bu əsərdə də dövrünün aktual problemlərindən olan gənc ailələrin dağılması, yanlış Qərbəşmə meylləri və insanların yaşadığı həyatla arzuladığı həyat arasında böyük fərqlərin olması, cəmiyyətə uyğunlaşa bilməmək kimi fərdi problemləri böyük ustalıqla əks etdirmişdir. Cümhuriyyətin qurulmasından sonra cəmiyyət sürətli bir dəyişmə və inkişafa məruz qaldı ki, bu da bir çox ailələrin böhranına, dağılmasına səbəb oldu. Burada əsas səbəb kimi bəzi ailələrdə inkişafın düzgün dəyərləndirilməməsi, gənclərin inkişafı yalnız “müasir” həyat tərziyə, “avropasayağı” adət-ənənlərdə görməsi hesab olunurdu.

R.N.Güntəkinin dram əsərlərində, qadın obrazlarının daha çox qabardıldığını, xüsusən də ailə-məişət mövzulu əsərlərdə qadınların hadisələrin mərkəzində durduğunu görürük. Diqqəti çəkən bir cəhət də odur ki, nəinki Güntəkin yaradıcılığında, bu dövərdə ərsəyə gəlmiş bir çox dram əsərlərində qadın obrazları daha çox “günahkar”, “fitnəkar”, “cahil”, inkişaf və yeniliyi öz meşşan istəklərinə “uyğunlaşdırın”, ailəsinə və övladlarına qarşı məsuliyyətsiz olan qadın tipləridir. Bununla yanaşı bu obrazlara qarşı qoyulmuş ali təhsilli, idealist, ailəsinə və övladlarına qayğı ilə yanaşan və bütün həyatını ailəsinə həsr edən qadın tiplərinə də rast gəlirik. Ümumən isə bu dövr dramaturgiyasında qadınların timsalında daha çox mənfi obrazların yaradıldığını şahidi oluruq. Belə ki, qadınların içki içməsi, qumar oynamağı, bütün həyatının əyləncələrdən, ziyafətlərdən ibarət olması, xəyanətə meyillilik və s. səbəblər yazıçıları bu dövrün məhsulu olan əsərlərdə cəmiyyət və qadın problemini qarşı-qarşıya qoymağa vadar edirdi.

Rəşad Nuri Güntəkin də yaradıcılığında bu cür tipikləşdirmə və problem qoyuluşuna ən çox rast gəlinən dramaturqlardan biridir. Ümumiyyətlə R.N.Güntəkin demək olar ki, bütün yaradıcılığı boyu insan-cəmiyyət qarşıdurması kimi dünyəvi bir məsələni əks etdirmiş, bu iki cəbhənin daim bir-biri ilə olan çəkişmə və vəhdətini böyük ustalıqla əks etdirmişdir. Təmiz və sadə türkcəsi, özünəməxsus üslubu ilə tiplərini elə canlandırır, dialoqları elə əlaqələndirir ki, izləyicidə bu obrazın səmimiyyətinə şübhə qalmır və obrazı həyatın gerçək bir parçası kimi qəbul edir. Bununla da o, həm əyləndirib, həm də düşündürə bilmək kimi önəmli bir missiyanı yerinə yetirir. R.N.Güntəkin dövrünün ictimai bələlərini, şəxsiyyəti korlayan hər bir amili əsərlərində böyük bir ustalıqla işləmişdir. Yazıçı sosial mühitlə bağlı müşahidələrini fərqli təbəqələrdən, fərqli cəmiyyətlərdən olan insanların taleyi və macəraları fonunda əks etdirmişdir. Onun “Balıqəsir mühasibi” dramında yaratdığı obrazlar və təsvir olunan cəmiyyət də hadisələrin cərəyan etdiyi dövrlə birbaşa bağlıdır. Pyes 1953-cü ildə qələmə alınmışdır. Əsərdə İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Balıqəsirdə öz namusu ilə çalışıb ailəsinə dolandırmağa çalışan Tahir bəy və ailəsinin sonrakı taleyi əks olunur. Bu ailənin başına gələn hadisələrin timsalında həmin dövrün abu-havası haqqında az-çox təsəvvürümüz yaranır. Müharibədən sonrakı dövrdə Tahir bəyin qarşısına bir çoxları kimi “asan” yolla pul qazanmaq firsəti çıxır. Ramiz bəy tərəfindən edilən təklifi ilk öncə qəbul etmək istəməyən Tahir bəy arvadı Huriyə tərəfindən təzyiq göstərildikdən sonra övladlarını “daha yaxşı şəraitdə” böyüdə bilmək üçün təklifi qəbul edir. Hadisələrin sonrakı cərəyanına nəzər salsaq görürük ki, başda Huriyə xanım olmaqla, övladları Nəcdət və Leylanın, hətta qayını Şərif Əli dayının da Tahir bəyi qınadığını, onun insanlar arasında “vurğunçu” kimi tanınmasından utanıqlarını görürük. Tahir bəyin gördüyü işlərə görə dörd aylıq həbs cəzası alması ailədəki vəziyyəti daha da gərginləşdirir. Ailəsinin onu evinə gələn qonaqların belə qarşısına çıxarmağa utandıqını gören Tahir bəy onlara bir oyun qurur. Və bütün var dövlətini xeyriyyə qurumlarına bağışlayacağını və yenidən Balıqəsirdə mühasib işləyəcəyini, əvvəlki günlərə qayıdacağını deyir. Bununla da ailə üzvlərinin hər birinin “namusku həyat” adı altında gizləndiyi maska düşür və əsərdəki duyğular açılmağa başlayır. Yenə də başda Huriyə xanım olmaqla heç kim var dövləti itirməyin tərəfdarı deyildir. Hər nə qədər namuslu həyat sürmək tərəfdarı kimi görünsələr də, heç biri əvvəlki kasıb həyata geri dönmək istəmir. İlk baxışda Huriyə xanım ərinin tutduğu işlərdən utanması ilə bu mövzulardan kənar olan, günahsız bir obraz kimi görünsə də, sonrakı hissələrdə aydın olur ki, Tahir bəy bu cür işlərə girmək istəmədiyi zaman məhz Huriyə xanım onu məcbur etmiş, övladlarının, ailəsinin gələcəyini düşünməməklə ittiham etmişdir. Bu obrazla R.N.Güntəkin pul hərisliyi, varlanmaq arzusu ilə hər şeyə razı olan, məsuliyyətsiz ana və həyat yoldaşı obrazını yaratmışdır. Odur ki, övladlarının və Tahir bəyin bu vəziyyətə gəlməsində Huriyə xanımın da rolu böyükdür.

R.N.Güntəkinin romanlarında olduğu kimi, dram əsərlərində də obrazlarına qarşı həm kəskin tənqidi münasibəti, həm də humanist yanaşmasının şahidi oluruq. Odur ki, gördüyü işlərdən asılı olmayaraq obrazına müəyyən cəhətdən haqq qazandırır, oxucunun nifrət obyektinə çevirmir. Bu əsərdə də yazıçı bu obrazları öz sözləri və əməlləri ilə ifşa etmişdir. Lakin Huriyə nə qədər pul hərisi, sözü ilə əməli bir olmayan biri kimi çıxış etsə də, yazıçı onun dilindən bütün bunları övladları üçün etdiyini, onları düşündüyünü bildirməyi əsirgəmir.

Dramda əsas obrazlardan biri ailənin rəisi Tahir bəydir. O, vaxtilə kasıb olsa da, namuslu, çalışqan, ailəsinə bağlı bir insan olmuşdur. Lakin Ramiz bəyin təklifi ilə onun işlərinə ortaq olan və varlanan Tahir bəy yavaş-yavaş namuslu həyatından uzaqlaşır, övladlarının belə utandığı bir insan halına gəlir. Öz arvadı Huriyə xanım da onu qınayanlardandır. Lakin Ramiz bəyin dilindən deyilmiş bu sözlərlə Huriyə xanımın da ifşasını görürük: “Siz” məni düşünmürsənsə körpə balalarını düşün. Əsər ailədəki problemlərin namus, əxlaq anlayışı ilə bağlı olmasına görə “Yarpaq töküümü” əsərlə də bənzərlik təşkil edir. Lakin “Yarpaq töküümü”ndə kasıblığın gətirdiyi fəlakəti, “Balıksir mühasibi”ndə var-dövlət gətirir. Güntəkin bu əsərlərdə çox kasıblığın və çox var-dövlətin insanlara təsirini, onları necə dəyişməsinə, əxlaqi çöküntüyə səbəb olan faktorları böyük ustalıqla qələmə almışdır. Digər bir oxşarlıq isə hər iki əsərin ailə başçısının - Əli Rza bəyin və Tahir bəyin öncəki həyatında sevilən, sözü dinlənən insan olması, daha sonra isə dəyişən həyat tərzində nəticəsində hörmətdən düşməsi göstərilə bilər. Lakin Tahir bəy Əli Rza bəydən fərqli olaraq daha güclü xarakterə malikdir, övladlarının ittihamına səssizliklə cavab vermir. Onlara oyun qurub iç üzlerini ifşa etməklə sanki onları cəzalandırır. Ətrafındakı insanların ona qarşı dəyişən münasibətini sezir və hər fürsətdə bunu ailə üzvlərinə ironik tərzdə bildirir. Arvadı və övladlarını nə zaman bir yerə toplaşdırıb söhbət edərkən görsə, onun əleyhində danışıqlarını anlayır və bunu üzvlərinə vurur: “Nədir yenə hamınız buraya toplaşmışınız... Əleyhimə qurmamı quruldu? Mən sizin ciyerinizi bilirəm... Bu üzvlərə bax bir, bir qarış uzanıb. Dodaqlar dəvə dodağı kimi sallanıb...” [5, s.30]. Tahir bəy Əli Rza bəydən fərqli olaraq övladlarının ittihamına səssizlə cavab vermir. Onlara oyun qurub iç üzlerini ifşa etməklə onları sanki cəzalandırır.

Hadisələrin gedişatından məlum olur ki, ailənin rəisi Tahir bəy gördüyü qeyri-qanuni işlərə görə dörd aylıq həbs cəzası alır və bundan sonra ailəsinin ona qarşı münasibəti daha da kəskinləşir. Övladı Nəcdət artıq ondan utandığını gizlətmir, arvadı və qızı isə durmadan ağlayırlar. Həbsxanadan çıxdığı gün arvadının, uşaqlarının hətta qayını Şərif Əli dayının belə onun əleyhindəki danışıqlarını eşidir və hər kəsə bir oyun qurur, var-dövlətini kasıblara bağışlayacağını deyir: “Baxın bu gecə övladlarım məni insan üçün çıxarmaqdan utandılar. Bayaq da burada bir ahuzar səhnəsinə tanış oldum. Görülməyə dəyərdi... Bu masanın üstü Yəhudilərin Qüdsdəki məşhur ağlama divarına dönmüşdü. Arvad-uşağın asuman quşları kimi bir ağızdan ötüşüb ağlaşdılar... (Bir-bir göstərərək) Başımın tacı qırx illik arvadım və idealist oğlum Nəcdət, incə ruhlu qızım Leyla... Fəzilətli dayıları Şərif Əli...” [5, s.74] Tahir bəy özü də yanlışlarını bilir, bunu etiraf etməkdən də çəkinmir: “Hamı eşitsin... Mənim vicdanımdan və Allahdan başqa kimsədən qorxum qalmadı... Altı ildə bu qədər pulu Allahın rızası ilə qazanmaq olardı?... Atanız vaxtilə çox namuslu bir məmur idi... Bəli, tək sərmayəmiz bu namus idi. Nə çarə ki, onu da itirdik...” [5, s.75]. Övladları Nəcdət və Leyla ona ziyarətə gələn qonaqların qarşısına çıxmağa belə icazə vermirlər. Onları utandıracağını düşünərək onu hər kəsdən uzaqlaşdırırlar. O, ailəsinin özünə qarşı olan bu cür rəftarını onlara oyun qurub iç üzlerini ifşa etməklə cavablandırır. Və sonda yenə də onları haqsız çıxarır.

Yazıçı Nəcdət, Huriyə, Şərif Əli dayı kimi obrazların timsalında öz nəfsi ucbatından eybecərliklərə, haqsızlığa, qeyri-qanuni işlərə göz yuman və əqidəsi zəif olan insanların obrazını yaratmışdır. Onlar Tahir bəyin qanunsuz işlərindən narahat olan lakin buna etiraz etmək haqqı olmayan, sadə və xoşbəxt həyatı lüks həyatdan üstün tuta insan kimi çıxış edirlər. Əsərin sonrakı hissələrində isə yazıçı onların iç üzün göstərməklə tamaşaçıya yanlışlığını göstərir, onu təcəbbüləndirir. Bununla da, həm bədii, həm də estetik zövq verir.

R.N.Güntəkin “Balıksir mühasibi” əsərində pul ilə namus ziddiyyəti arasında qalan fərdlərin həyatını əks etdirmişdir. “Dolanışq problemləri ilə meydana gələn pul və əxlaq arasındakı qarşıdurmanın ailəni necə pərişan etdiyi” [1, s.80] əsər öz əksini tapır. Güntəkin bir çox əsərlərində olduğu kimi bu əsərində də qadın obrazları vasitəsilə hadisələri və dönəmin güzgüsünü ən yaxşı şəkildə əks etdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov Ə. R. N. Güntəkinin romanları. Bakı. Azərb. Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1965, 169 s.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, Apocorft, 2014, 611 s.
3. Birol E. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Kültür Bakanlığı yayımları, 1989, 267 s.
4. Güntekin R.N. Yaprak dönməsi. Eski şarm. İstanbul M.E.B. Yayınları. 235 s.
5. Güntekin R.N. Balıksir mühasibəsi. Tannı dağı misefiri. İstanbul M.E.B. Yayınları, 1992, 183 s.
6. Tolstoy L.N. Anna Korenina. İstanbul: İletişim Yayınları. 2015. S. 235.
7. Türk edebiyatı tarhi. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Yayınları. 2008, IV c., 662 s.
8. www.bilyicil.com
9. www.edebiyatfamilten.com

Açar sözlər: *tərbiyə, dəyərlər, münasibət, pul hərisliyi, ailə.*

Ключевые слова: *воспитание, ценности, взаимоотношения, жажда наживы, семья.*

Key words: *nurture, values, relation, greed, family.*

РЕЗЮМЕ

Социальная среда и судьба человека в пьесах Р.Н.Гюнтекина

(«Старая песня», «Бухгалтер из Балыкесира»)

Развитие драматического жанра в турецкой литературе становится заметно с начала XX века. Р.Н. Гюнтекин один из тех писателей, который сыграл немаловажную роль в развитии этого жанра.

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT.

В статье рассматриваются две драмы «Старая песня» и «Бухгалтер из Балыкеси́ра». Анализируя проблемы, поставленные в них автор показывает противостояние человека и общества, затрагивает социальные вопросы, моральные конфликты, семейные взаимоотношения и пагубное влияние Запада, которое рушит семейные ценности.

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova